

Az átváltási műveleteken túl

A fordítási műveletek és eljárások taxonómiája

Dudits András

E-mail: dudits@lit-u-szeged.hu

Kivonat: Annak tudatában, hogy a fordítási műveletek és a fordítási eljárások alapvető jelentőségűek a fordítási folyamat szempontjából, valamint a fordítók képzésével összefüggésben, a tanulmány egy átfogó taxonómiát mutat be, amely a fordítási műveletek és a fordítási eljárások osztályozására szolgál. A bevezetésben felvázolt fogalmi keret ismertetése nyomán a tanulmány fő részében a nyelvi dimenziójában vizsgálta, illetve a nyelvi recepcióra, produkcióra és transzferálásra összpontosítva értelmezett fordítási folyamat-hoz köthető számos jelenség meghatározására kerül sor – köztük olyan jelenségek definiálására is, amelyeknek eddig nem szenteltek kellő figyelmet a fordításkutatók (elsősorban a professzionális fordításban szerepet játszó olvasási műveletek és eljárások vonatkozásában). A komplex fordítási folyamatban potenciálisan megnyilvánuló receptív, produktív és transzferálási műveletek és eljárások pontos fogalmi rendszerbe foglalása és hierarchikus osztályozása főként a témával kapcsolatos további kutatások koherens elméleti alapjaként hivatott szolgálni.

Kulcsszavak: fordítási műveletek, fordítási eljárások, nyelvi folyamatok, kognitív folyamatok, fogalmi osztályozás

1. Bevezetés

A magyar felsőoktatási intézményekben működő fordítóképzésekben az általános fordításelméleti és fordítástechnikai kurzusok tananyagának az 1990-es évek óta elengedhetetlen eleme az átváltási műveletekkel kapcsolatos ismeretanyag. Klaudy Kinga az általa átváltási műveleteknek nevezett fordítási műveleteket rendszerbe foglaló átfogó taxonómiájával (Klaudy1999) leendő fordítók, gyakorló fordítók és fordításkutatók több generációjának segített és segít a fordítási folyamat kulcsmozzanatának, a transzfer jelenségének alaposabb megismerésében. Különösen figyelemre méltó, hogy Klaudy osztályozási rendszere nem korlátozódik a fordítási problémák tudatos megoldását implikáló műveletekre, és a kutató kellően táغان értelmezi az átváltási művelet fogalmát ahhoz, hogy rendszere a vonatkozó jelenségek minél szélesebb körének osztályozására alkalmas legyen:

Az átváltási művelet terminus magában foglal minden globális és lokális, kognitív és nyelvi, folyamatszintű és eredmény szintű, valamint tudatos és rutinszerű műveletet, amelyeket fordítók egymást követő generációi fejlesztettek ki, hogy leküzdjék a fordítás folyamatában alkalmilag együtt funkcionáló nyelvek lexikai és grammatikai rendszerének, szövegépítési sajátosságainak és kulturális kontextusának különbségeiből fakadó nehézségeket. (Klaudy 2014: 18)

Habár a transzfer valóban a fordítási folyamat kulcsmozzanatának tekinthető (és ennek megfelelően az átváltási műveletek kétségtelenül fokozott figyelmet érdemelnek), a fordítási folyamatnak egyéb kulcsfontosságú mozzanatai is vannak – amelyeknek a leírása szintén hozzájárulhat a meglehetősen összetett fordítási folyamat alaposabb megismeréséhez. Ez a folyamat ugyanis a lektorálást nem magában foglaló egyéni fordítás esetében törvényszerűen a forrásnyelvi szöveg első betűjének fordító általi feldolgozásával kezdődik, és a célnyelvi szöveg utolsó írásjelének fordító általi feldolgozásával végződik, azaz nem átváltási műveletekkel indul és zárul, továbbá a folyamat kezdete és vége közötti szakaszban sem pusztán átváltási műveletek végrehajtása zajlik. Éppen ezért felmerül egy olyan taxonómia szükségessége, amely nemcsak az interlingvális nyelvi reprodukció mechanizmusára épülő transzferálási műveleteket foglalja rendszerbe, hanem a forrásnyelvi (és a célnyelvi) nyelvi recepció, valamint a célnyelvi (és a forrásnyelvi) nyelvi produkció mechanizmusára épülő fordítási műveleteket is.

A fenti megállapítások tükrében a jelen tanulmány – a fordítás folyamatának egészére fókuszálva – egy olyan osztályozási rendszert ismertet, amelyben nemcsak a nyelvi transzfer jelensége írható le (bizonyos aspektusaiban például az *átváltási művelet* fogalmával), hanem a nyelvi közvetítésnek elemi részét képező nyelvi recepció és nyelvi produkció jelensége is. Az egyes jelenségek konceptualizálása hierarchikus módon történik: a fordításban szerepet játszó *nyelvi recepció*, *nyelvi produkció* és *nyelvi transzfer* különböző megnyilvánulási formáinak meghatározása a *kognitív folyamatok*, a *nyelvi folyamatok*, a *fordítási műveletek* és a *fordítási eljárások* egymásra épülő definíciói által kijelölt egységes fogalmi keretben valósul meg. Mindazonáltal a terjedelmi korlátokra való tekintettel nem kerül sor a fordítási folyamatot alkotó mindezen részfolyamatok elemzésére. A tanulmány tehát pusztán definíciók formájában nyújt áttekintést a különböző fordítási eljárásokról és fordítási műveletekről, illetve az azok alapját képező nyelvi és kognitív folyamatokról. Az átváltási műveleteknek megfelelő *interlingvális transzformációs műveletek* esetében ugyanakkor példamondatok segítik az egyes definíciók megértését.

A tanulmány a téma relevanciájával összefüggő megállapításokkal és a vizsgált jelenségek körének kijelölésével kezdődik. A bevezetést a fordítási folyamat hierarchikusságával, illetve a folyamat hierarchikus konceptualizálásának fontosságával kapcsolatos kijelentések követik. Ezután kerül sor a kognitív folyamatok, a nyelvi folyamatok, a fordítási műveletek és a fordítási eljárások fogalmának meghatározására, valamint az egyes műveletek és eljárások definiálására, illetve a műveletek egy részének példákkal való szemléltetésére.

2. A téma jelentősége

Az interlingvális és interkulturális nyelvi közvetítés komplex jelensége keretében megvalósuló fordítás folyamata önmagában is összetett jelenség, amely számos részfolyamatból áll. A fordítási folyamat legelemibb részfolyamatainak azok a kognitív és nyelvi folyamatok tekinthetők, amelyek az emberi nyelvműködés alapját képezik – tekintettel arra, hogy a fordító által végzett tevékenység legmeghatározóbb része nyelvhasználatban ölt formát, konkrétan a fordításnak (mint átfogó célnak) alárendelt nyelvi feladatok teljesítésére (pl. dekódolásra, jelentésazonosításra, verbalizálásra, grafémikus kódolásra) szolgáló nyelvhasználatban. Ez a célspecifikus nyelvhasználat pedig a fordítás keretében főként különféle fordítási eljárások elvégzésében, illetve az egyes eljárásokat alkotó fordítási műveletek végrehajtásában valósul meg. Míg a fordítási műveletek általános vagy fordításpecifikus funkciójú receptív és produktív nyelvi folyamatokon alapuló nyelvi műveletek, addig a fordítási eljárások egymással kölcsönhatásban álló fordítási műveletekből és az azokhoz kapcsolódó kiegészítő fordítási műveletekből és kognitív segédfolyamatokból álló műveletsorozatok. (A vonatkozó fogalmak részletes meghatározása a tanulmány 4. pontjában olvasható.)

A fordítási eljárások és a fordítási műveletek alapját képező kognitív és nyelvi folyamatok praktikus jelentőségének tudatában megállapítható, hogy a fordító kognitív és nyelvi kompetenciája fokozottan meghatározza a többkomponensű fordítási kompetenciát (amelyre az elmúlt évtizedekben fokozott figyelem irányult a fordításkutatók körében és különösképpen a PACTE Group néven ismert kutatócsoport részéről – pl. PACTE Group 2000, 2003, 2008, 2014). Ennek megfelelően a leendő hivatásos fordítók fordításpecifikus kognitív és nyelvi kompetenciájának fejlesztése az intézményi fordítóképzés keretei között ideális esetben nem korlátozódik a fordítási tevékenység gyakoroltatására (a procedurális tudás fejlesztésére), hanem kiterjed a releváns elméleti ismeretek átadására (a deklaratív tudás fejlesztésére) is – a procedurális tudás és a deklaratív tudás, valamint a nyelvműködés közötti általános összefüggésekről lásd Turi, Németh és Hoffmann (2014).

A kognitív és a nyelvi mechanizmusokkal kapcsolatos deklaratív tudás fejlesztése azért fontos, mert annak révén tudatosabbá formálható a fordítási folyamatot meghatározó fordítói döntéshozatal. A fordításban pedig a döntéshozatal fokozott jelentőséggel bír – többek között akkor is, amikor a fordító a folyamat különböző szakaszaiban, illetve pontjain elhatározza, milyen fordítási eljárásokat alkalmazzon, és eldönti, hogy az egyes eljárások keretében milyen fordítási műveleteket hajtson végre. Ugyanez a deklaratív tudás egyúttal arra is lehetőséget ad, hogy a fordító tudatosabb kontrollt gyakoroljon a releváns kognitív és nyelvi mechanizmusok felett, és például eredményesebben korlátozza azokat az automatikus, azaz figyelmi kontroll nélkül érvényesülő mechanizmusokat, amelyeknek a potenciálisan negatív hatású következményei a fordított szövegben akár konkrét hibák formájában is megnyilvánulhatnak (lásd Dudits 2017). A deklaratív tudás praktikus haszna emellett abban is áll, hogy verbalizálható tudásként képessé teheti a fordítót arra, hogy az adott fordítási

folyamattal és fordítási produktummal kapcsolatos gondolatait olyan módon fejezze ki, amely biztosíthatja a fordítási folyamat egyéb szereplőivel (projektmenedzserrel, terminológussal, lektorral stb.) és a megrendelővel való kommunikáció hatékonyságát és eredményességét. Végezetül említést érdemel, hogy a fordítás folyamatával kapcsolatos effajta funkcionális deklaratív tudás meghatározó részét képező metakognitív ismeretek jelentőségéről tanúskodik az is, hogy az elmúlt évtizedben a fordításkutatók körében fokozott érdeklődés mutatkozott a fordítói metakognitív iránt. Ezt a tudományos érdeklődést példázza többek között Alves (2005), Angelone (2010), Angelone és Shreve (2011), Bergen (2009), Echeverri (2015), valamint Fernández és Zabalbeascoa (2012) tanulmánya is.

3. A vizsgált jelenségek körének meghatározása

A tanulmányban a *fordítás* és a *fordítási folyamat* terminusok az írott szövegek interlingvális írásbeli fordításának folyamatát jelölik. Ennek megfelelően a vizsgált jelenségek köre nem terjed ki az egyéb modalitásokban megvalósuló interlingvális fordításra (a szóbeli szövegek szóbeli fordítására, az írott szövegek szóbeli fordítására, a szóbeli szövegek írásbeli fordítására), valamint a fordítás egyéb megnyilvánulási formáira (pl. az intralingvális fordításra vagy az interszemiotikus fordításra) sem.

A tanulmány az egyéni fordítás folyamatának nyelvi dimenziójára fókuszál, így a *fordítás* és a *fordítási folyamat* terminusok az egyén nyelvműködésében megvalósuló folyamatként értelmezendők. Ebből adódóan a fordítási szolgáltatás szempontjából meghatározó egyéb szakemberek (pl. lektorok vagy korrektorok) szerepe nem képezi vizsgálat tárgyát, mint ahogyan a fordítás produktuma (a fordított szöveg), a fordítási folyamat egyéb dimenziói (a szolgáltatási és a kommunikációs dimenzió) és a fordítás különböző aspektusai (kulturális, technikai, etikai stb. aspektusai) sem.

A tanulmány témája szempontjából a fordító által végzett fordítás folyamatának teljes egésze releváns. Éppen ezért a vonatkozó jelenségek vázlatos bemutatása nem korlátozódik a szegmensszintű reprodukció (azaz a munkamemóriában megvalósuló szó-, tagmondat- vagy mondatszintű átvitel/transzfer) jelenségére, hanem a szövegfeldolgozásra és a szövegalkotásra is kiterjed. Ennek megfelelően előtérbe kerül számos különböző mechanizmus, amely a forrásnyelvi szöveg első betűjének fordítói feldolgozásával kezdődő és a célnyelvi szöveg utolsó írásjelének fordítói feldolgozásáig terjedő fordítási folyamatban megnyilvánulhat. Ezt az összetett folyamatot, illetve a folyamat egyes elemeit és tényezőit több fordításkutató vizsgálta és vizsgálja – lásd pl. Bell (1991), Campbell és Wakim (2007), Göpferich és Jääskeläinen (2009), House (2011), Jakobsen (1999), Jääskeläinen és Tirkkonen-Condit (1991), Malmkjær (2000), Shreve és Angelone (2010). A folyamatorientált fordításeméleti kutatások többsége azonban a fordítási folyamat produktív, illetve reprodukív mechanizmusainak vizsgálatára helyezi a hangsúlyt, és elsősorban a célnyelvi szövegalkotási technikákkal foglalkozik, mégpedig anélkül, hogy figyelmet (vagy kellő figyelmet)

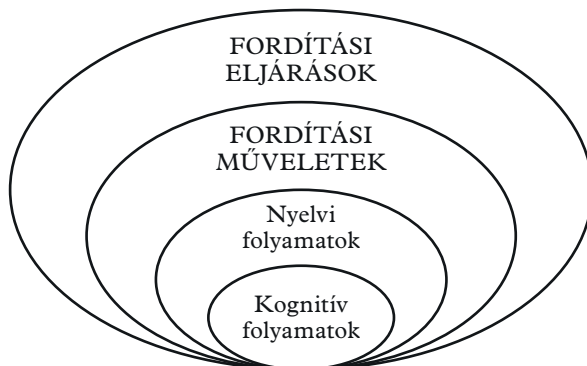
szentelne a folyamatot meghatározó receptív mechanizmusoknak, azaz a fordítói szövegfeldolgozásnak. Emellett az is megállapítható, hogy a fordítói szövegfeldolgozással kapcsolatos kutatások száma relatíve alacsony, ami különösen meglepő, ha figyelembe vesszük, milyen szignifikáns szerepe van az olvasásnak a fordítás folyamatában – abban a komplex folyamatban, amely minden esetben szükségszerűen olvasással kezdődik (a forrásnyelvi szöveg áttekintésére szolgáló szövegfeldolgozás formájában), és szükségszerűen olvasással is végződik (a célnyelvi szöveg ellenőrzésére szolgáló szövegfeldolgozás formájában). A fordítás folyamatát ilyen módon keretbe foglaló olvasás ugyanakkor azért is fokozottan releváns a folyamat egésze szempontjából, mert az olvasási mechanizmusok a fordításban nemcsak egyetlen, hanem számos különböző formában megnyilvánulnak, és több fordításspecifikus jellemzővel is bírnak. A vonatkozó tényezők egy részéről például Dudits (2005, 2006, 2007, 2011); Göpferich, Jakobsen és Mees (2008); Macizo és Bajo (2004, 2006, 2009); Mossop (2001); Shreve et al. (1993) és Washbourne (2012) tanulmányai nyújtanak áttekintést.

4. A fordítási folyamat hierarchikus konceptualizálása

A *fordítási folyamat* kommunikációs aktus keretében megnyilvánuló interlingvális és interkulturális nyelvi közvetítés, amely egy forrásnyelvi szöveg célnyelvi szöveg formájában történő reprodukálása révén valósul meg (a fordítás reproductív folyamatként való értelmezéséről lásd Englund Dimitrova 2005). A forrásnyelvi szöveg célnyelvi szöveg formájában történő reprodukálása komplex folyamat, amely a nyelvi információk recepciójával, produkciójával és transzferálásával összefüggő nyelvi feladatok teljesítésére szolgáló különböző fordítási eljárások elvégzésére épül, illetve a különböző eljárások részét képező – receptív, produktív és transzferálási – fordítási műveletek végrehajtásán alapszik. A fordítás folyamatában tehát az adott fordítási aktus szempontjából releváns két nyelv használatát implikáló kognitív és nyelvi folyamatok alapvetően fordítási műveletekbe és az azokból álló fordítási eljárásokba szerveződő módon mennek végbe. Ennek megfelelően a kognitív folyamatok, a nyelvi folyamatok, a fordítási műveletek és a fordítási eljárások együttesen alkotják a nyelvi dimenzióban értelmezett fordítás komplex folyamatát, amelyben a kognitív folyamatok, a nyelvi folyamatok, a fordítási műveletek és a fordítási eljárások egymáshoz való viszonya hierarchikus. Ezt a hierarchikusságot szemlélteti az 1. ábra.

Az 1. ábra a fordítási eljárások, a fordítási műveletek, a nyelvi folyamatok és a kognitív folyamatok közötti hierarchikus viszonyrendszer kétféle megközelítésben való értelmezését is lehetővé teszi. Az egymásba ágyazottságot szemléltető ábrázolásmód először is arra világít rá, hogy a fordítás folyamatának alapját kognitív folyamatokra épülő nyelvi folyamatok képezik – és ezekre a nyelvi folyamatokra épülnek a fordítási műveletek, a fordítási műveletekre pedig a fordítási eljárások. Ezenkívül az 1. ábra azt is tükrözi, hogy a fordítás folyamatában a kognitív folyamatok nyelvi folyamatokban bomlanak ki, a nyelvi folyamatok pedig fordítási műveletekben, a fordítási műveletek pedig fordítási eljárásokban. Mindazonáltal bármelyik megközelítésben értelmeződik is a fordítás fo-

1. ábra

A fordítási folyamat hierarchikussága

lyamata, a folyamat különböző szintjeinek viszonyrendszeréből az is következik, hogy a fordítási folyamat a nyelvi dimenziójában több absztrakciós szinten is leírható (ti. a kogníció, a nyelvműködés, a fordítási műveletek és a fordítási eljárások szintjén). Az alábbiakban ezeknek az absztrakciós szinteknek a bemutatása, azaz a kognitív folyamatok, a nyelvi folyamatok, a fordítási műveletek és a fordítási eljárások meghatározása, illetve vázlatos áttekintése következik.

4.1. Kognitív folyamatok

A *kognitív folyamatok* az emberi megismerés általános kontextusában olyan alapvető mentális mechanizmusok, amelyek az érzékelés és az észlelés eredményeképpen az elmében leképeződő információk (mentális reprezentációk) feldolgozása, tárolása, előhívása és felhasználása révén lehetővé teszik a gondolkodás szempontjából meghatározó különböző mentális feladatok végrehajtását – például a tudatosítást, az azonosítást, az összehasonlítást, a következtetést, a döntést, a problémamegoldást (vö. Neisser 1976). A kognitív folyamatok egy része automatikus (figyelmet nem vagy csak részben igénylő) folyamat, más része kontrollált (fokozott figyelmet igénylő) folyamat (lásd Czigler 2007).

4.2. Nyelvi folyamatok

A *nyelvi folyamatok* olyan kognitív folyamatok, amelyek a mentális nyelvi reprezentáció különböző szintjein (úm. grafémikus, morfémius, lexikai, szintaktikai, szemantikai, pragmatikai reprezentációs szint) megvalósulva biztosítják a nyelvi információk recepcióját, azaz dekódolását és/vagy értelmezését, valamint a nyelvi információk produkcióját, azaz kódolását és/vagy kifejezését (vö. Warren 2013). A fordítás keretében egymással kombinálódva ugyanezek a nyelvi folyamatok teszik lehetővé a nyelvileg kódolt információk transzferálását (a forrásnyelvi dekódolás és/vagy értelmezés és a célnyelvi kódolás és/vagy kifejezés egymással kölcsönhatásban álló megvalósulását). A nyelvi folyamatok lehetnek

részben vagy egészben automatikus (azaz kognitív/figyelmi kapacitásokat kevésbé igénylő) folyamatok, vagy részben vagy egészben kontrollált (azaz kognitív/figyelmi kapacitásokat fokozottabban igénylő) folyamatok (lásd Németh 2006).

4.3. Fordítási műveletek

A *fordítási művelet* receptív és/vagy produktív nyelvi folyamatokon alapuló olyan nyelvi művelet, amely a két nyelv használatát implikáló fordítás folyamatában a nyelvi recepcióval, produkcióval vagy transzferálással összefüggő nyelvi feladatok teljesítésére (pl. dekódolásra, jelentésazonosításra, verbalizálásra, grafémikus kódolásra) szolgál. Kognitív szempontból a fordítási műveletekben verbális (forrásnyelvi és/vagy célnyelvi) és/vagy nonverbális (azaz analóg és/vagy fogalmi és propozicionális jellegű) mentális reprezentációk egyaránt szerepet játszanak, illetve játszhatnak; a műveletek végrehajtása pedig történhet részben vagy egészben automatikusan (azaz kognitív/figyelmi kapacitásokat kevésbé igénylő módon), vagy részben vagy egészben kontrolláltan (azaz kognitív/figyelmi kapacitásokat fokozottabban igénylő módon).

A részint Vinay és Darbelnet (1958/1995), Klaudy (1999, 2003, 2004) és Dudits (2011, 2017) terminusainak adaptálása nyomán megnevezett fordítási műveletek teljes rendszerét az 1. táblázat szemlélteti (a vonatkozó fordításelméleti terminológiai kérdésekről lásd Chesterman 2005). Az egyes műveletek neve az adott művelet funkcióját és/vagy eredményét hivatott tükrözni, és nem utal arra, hogy a művelet végrehajtása közben milyen mentális reprezentációk (forrásnyelvi, célnyelvi és/vagy nonverbális reprezentációk) aktiválódnak, illetve kerülnek egymással kölcsönhatásba a fordító munkamemóriájában. Ennek megfelelően például a *transzkódolás* terminus nem úgy értelmezendő, hogy a fordító az adott forrásnyelvi reprezentációt a vonatkozó nonverbális reprezentáció tudatosulása nélkül felelteti meg a korrespondáló célnyelvi reprezentációnak, hanem úgy, hogy a célnyelvi verbalizáláshoz – automatikusan vagy kontrollált módon – a vonatkozó forrásnyelvi elemnek rendszerszinten megfeleltethető célnyelvi elemet választja, vagy átírást/átvételt alkalmaz (vö. Seleskovitch 1978, Tirkkonen-Condit 2005).

A fordítási műveletekről részletesebb áttekintést nyújtanak a 4.3.1., a 4.3.2. és a 4.3.3. pontban található listák, amelyek egyúttal a műveletek osztályozásának főbb szempontjait is tükrözik. A három lista ugyanis megfeleltethető a műveletek három fő csoportjának. Az egyes műveletcsoportok pedig aszerint vannak megkülönböztetve egymástól, hogy a különböző csoportokba sorolható műveletekben mely nyelvi folyamatok dominálnak: a receptív folyamatok, a produktív folyamatok vagy a transzferálási (azaz az egymással közvetlen kölcsönhatásban álló forrásnyelvi recepcióra és célnyelvi produkcióra épülő) folyamatok. Míg a receptív fordítási műveletek és a produktív fordítási műveletek csoportján belül a műveletek nincsenek kategorizálva, addig a transzferálási műveletek csoportjába tartozó műveletek két fő csoportba vannak sorolva aszerint, hogy a műveletek eredménye a forrásnyelvi és a célnyelvi szegmens egymáshoz való viszonyában egyezést vagy rendszerszintű megfelelést tükröz-e (interlingvális transzkódolás), vagy a rendszerszintű megfeleléstől való eltérést mutat (interlingvális

transzformáció). A magyar nyelvű szakirodalomban Klaudy (1999) nyomán átváltási műveletekként ismert műveletekkel leginkább azonosítható transzformációs transzferálási műveletek pedig két további csoportra vannak bontva az alapján, hogy a transzferálás a forrásnyelv és a célnyelv lexikai vagy grammatikai rendszere vonatkozásában értelmeződik-e. A transzformációs transzferálási műveletekkel összefüggésben ugyanakkor azt is hangsúlyozni kell, hogy egy adott transzferálási jelenség akár két különböző művelet eredményeképpen is megnyilvánulhat a fordítási produktumban (pl. egy explicit célnyelvi elem nemcsak explicitáció, hanem akár asszociáció, normalizáció vagy kompenzáció révén is megjelenhet a célnyelvi szövegben). Mindazonáltal a transzformációs transzferálási műveletek közötti különbségtétel az egyes műveletek eredményében jelentkező potenciális átfedések ellenére is indokolt – elsősorban az egyes műveletek alkalmazásának okában megmutatkozó különbségek miatt (mint ahogy az a listákban foglalt rövid meghatározások nyomán is megállapítható).

1. táblázat

A fordítási műveletek rendszere

RECEPTÍV FORDÍTÁSI MŰVELETEK		
<ul style="list-style-type: none"> • Fordítási áttekintő olvasás • Fordítási szövegértő olvasás • Fordítási szövegalkotási célú olvasás • Fordítási ismeretszerző olvasás • Fordítási kereső olvasás • Fordítási összehasonlító olvasás • Fordítási ellenőrző olvasás • Fordítási korrektúraolvasás 		
PRODUKTÍV FORDÍTÁSI MŰVELETEK		
<ul style="list-style-type: none"> • Fordítási produkciós írás • Fordítási modifikációs írás • Fordítási reciklációs írás • Fordítási facilitációs írás 		
TRANSZFERÁLÁSI FORDÍTÁSI MŰVELETEK		
INTERLINGVÁLIS TRANSZKÓDOLÁS	INTERLINGVÁLIS LEXIKAI TRANSZFORMÁCIÓ	INTERLINGVÁLIS GRAMMATIKAI TRANSZFORMÁCIÓ
<ul style="list-style-type: none"> • Szó szerinti fordítás • Transzliteráció • Transzkripció • Tükörfordítás 	<ul style="list-style-type: none"> • Lexikai explicitáció • Lexikai implicitáció • Lexikai addíció • Lexikai omiszió • Lexikai asszociáció • Lexikai disszociáció • Lexikai moduláció • Lexikai kompenzáció • Lexikai normalizáció 	<ul style="list-style-type: none"> • Grammatikai explicitáció • Grammatikai implicitáció • Grammatikai addíció • Grammatikai omiszió • Grammatikai moduláció • Grammatikai transzpozíció • Grammatikai redisztribúció • Grammatikai integráció • Grammatikai szeparáció • Grammatikai normalizáció

4.3.1. Receptív fordítási műveletek

A receptív fordítási műveletek receptív nyelvi folyamatokon alapuló olyan nyelvi műveletek, amelyek a két nyelv használatát implikáló fordítás folyamatában a nyelvi recepcióval összefüggő nyelvi feladatok teljesítésére szolgálnak.

1) Fordítási áttekintő olvasás:

A fordítási áttekintő olvasás olyan receptív fordítási művelet, amely a forrásnyelvi szöveg és/vagy a fordításhoz szükséges tárgyi vagy nyelvi információt tartalmazó szöveges forrás tájékozódási céllal történő tartalmi, nyelvi, funkcionális és/vagy formai szempontú áttekintésére szolgál.

2) Fordítási szövegértő olvasás

A fordítási szövegértő olvasás olyan receptív fordítási művelet, amely a forrásnyelvi szöveg és/vagy a fordításhoz szükséges tárgyi vagy nyelvi információt tartalmazó szöveges forrás általános (azaz nem közvetlenül a célnyelvi produkciót megalapozó) megértésére szolgál.

3) Fordítási szövegalkotási célú olvasás

A fordítási szövegalkotási célú olvasás olyan receptív fordítási művelet, amely a forrásnyelvi szöveg egy adott szegmensének közvetlenül a célnyelvi reprodukció szándékával történő lexikai, szintaktikai, szemantikai, pragmatikai és kritikai feldolgozására szolgál.

4) Fordítási ismeretszerző olvasás

A fordítási ismeretszerző olvasás olyan receptív fordítási művelet, amely a fordításhoz szükséges releváns ismeretek (tárgyi vagy nyelvi információk) szöveges források feldolgozása révén történő megszerzésére szolgál.

5) Fordítási kereső olvasás

A fordítási kereső olvasás olyan receptív fordítási művelet, amely a forrásnyelvi szövegben, a célnyelvi szövegben és/vagy a fordításhoz szükséges tárgyi vagy nyelvi információt tartalmazó szöveges forrásban foglalt konkrét információk (tárgyi vagy nyelvi információk) megtalálására szolgál.

6) Fordítási összehasonlító olvasás

A fordítási összehasonlító olvasás olyan receptív fordítási művelet, amely a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg tartalmi, nyelvi, funkcionális és/vagy formai szempontból történő összehasonlítására és/vagy egyéb szövegek (pl. célnyelvi szövegváltozatok) összehasonlítására szolgál.

7) Fordítási ellenőrző olvasás

A fordítási ellenőrző olvasás olyan receptív fordítási művelet, amely a célnyelvi szöveg tartalmi, nyelvi, funkcionális és/vagy formai ellenőrzésére szolgál.

8) Fordítási korrektúraolvasás

A fordítási korrektúraolvasás olyan receptív fordítási művelet, amely a célnyelvi szöveg ortográfiai és tipográfiai ellenőrzésére szolgál.

4.3.2. *Produktív fordítási műveletek*

A produktív fordítási műveletek produktív nyelvi folyamatokon alapuló olyan nyelvi műveletek, amelyek a két nyelv használatát implikáló fordítás folyamatában a nyelvi produkcióval összefüggő nyelvi feladatok teljesítésére szolgálnak.

[A produktív fordítási műveletek abban különböznek a transzferálási fordítási műveletektől, hogy az egyes műveletek keretében megvalósuló nyelvi produkció folyamata nem áll közvetlen összefüggésben receptív nyelvi folyamatokkal.]

1) Fordítási produkciós írás

A fordítási produkciós írás olyan produktív fordítási művelet, amely a forrásnyelvi szövegben nem verbalizált és nem is implikált (hanem például a megrendelő által külön megadott) információk célnyelvi szövegben való célnyelvi verbalizálására szolgál.

2) Fordítási modifikációs írás

A fordítási modifikációs írás olyan produktív fordítási művelet, amely a célnyelvi szöveg adott részének/szegmensének célnyelvi verbalizálás révén történő módosítására szolgál.

3) Fordítási reciklációs írás

A fordítási reciklációs írás olyan produktív fordítási művelet, amely a célnyelven már verbalizált szövegrész/szegmens átvétele (ismételt felhasználása) révén történő célnyelvi verbalizálásra szolgál.

4) Fordítási facilitációs írás

A fordítási facilitációs írás olyan produktív fordítási művelet, amely releváns információk írásbeli verbalizálása révén lehetővé teszi, illetve elősegíti más fordítási műveletek végrehajtását (például amikor az ismeretszerzés keretében a fordító az elektronikus szótár vagy a keresőprogram keresőmezőjébe begépeli azt a szót, amelynek jelentését az adott szöveges forrás segítségével meg kívánja állapítani).

4.3.3. *Transzferálási fordítási műveletek*

A transzferálási fordítási műveletek receptív és produktív nyelvi folyamatokon alapuló olyan nyelvi műveletek, amelyek a két nyelv használatát implikáló fordítás folyamatában közvetlenül az interlingvális transzferálással (az egymással közvetlen kölcsönhatásban álló forrásnyelvi recepcióval és célnyelvi produkcióval) összefüggő nyelvi feladatok teljesítésére szolgálnak.

[A transzferálási fordítási műveletek abban különböznek a produktív fordítási műveletektől, hogy az egyes műveletek keretében megvalósuló nyelvi produkció folyamata közvetlen összefüggésben áll receptív nyelvi folyamatokkal.]

1) Interlingvális transzkódolás

Az interlingvális transzkódolás olyan transzferálási fordítási művelet, amelyben a forrásnyelvi feldolgozáson alapuló célnyelvi verbalizálás a forrásnyelv és a célnyelv rendszerének elemei közötti rendszerszintű megfeleltetés alapján vagy a forrásnyelvi elemek célnyelvi átírásával/átvételével történik. (A transzkódolási folyamat nem zárja ki a vonatkozó nonverbális reprezentációk fordító általi tudatosítását, továbbá a forrásnyelvi reprezentáció és a célnyelvi reprezentáció közötti megfeleltetés automatikus módon és kontrollált módon egyaránt megvalósulhat – függetlenül attól, hogy egy adott forrásnyelvi elemnek rendszerszinten egy vagy több célnyelvi elem feleltethető-e meg.) [vö. Vinay és Darbelnet (1958/1995): *direct translation procedures*]

- Szó szerinti fordítás

Szó szerinti fordítás minden olyan transzkódolási művelet, amelyben a forrásnyelvi szegmens célnyelvi reprodukálása a szegmenst alkotó forrásnyelvi lexikai és grammatikai elemeknek rendszerszinten megfeleltethető célnyelvi lexikai és grammatikai elemekkel történő célnyelvi verbalizálás révén valósul meg.

- Transzliteráció

Transzliteráció minden olyan transzkódolási művelet, amelyben a forrásnyelvi elem célnyelvi reprodukálása grafémikus (betű szerinti) átírás révén valósul meg.

- Transzkripció

Transzkripció minden olyan transzkódolási művelet, amelyben a forrásnyelvi elem célnyelvi reprodukálása fonetikus (kiejtés szerinti) átírás révén valósul meg.

- Tükörfordítás

Tükörfordítás minden olyan transzkódolási művelet, amelyben a forrásnyelvi elem célnyelvi reprodukálása jelentésátvétel (tükörszó alkotása) révén valósul meg.

2) Interlingvális lexikai transzformáció

Az interlingvális lexikai transzformáció olyan transzferálási fordítási művelet, amelyben a forrásnyelvi feldolgozáson alapuló célnyelvi verbalizálás a forrásnyelv és a célnyelv lexikai rendszerének elemei közötti rendszerszintű megfelelésektől való eltérés révén történik. (Az interlingvális lexikai transzformáció automatikus módon és kontrollált módon egyaránt megvalósulhat.)

- Lexikai explicitáció

Lexikai explicitáció minden olyan transzformációs művelet, amelynek eredményeképpen a forrásnyelvi szövegben szereplő implicit információ (konceptuálisan implikált vagy grammatikai elemmel kódolt, de lexikai elemmel nem kifejezett információ) a célnyelvi szövegben explicit információ (lexikai elemmel kifejezett információ) lesz. [vö. Blum-Kulka (1986): *explicitációs hipotézis*]

- (1) ANGOL FNYSZ: When John was struck by inspiration, he started to paint.
 (1a) SPANYOL CNYSZ: Cuando John tuvo una inspiración, empezó a pintar el cuadro.
 (1b) MAGYAR CNYSZ: Amikor John-t megszállta az ihlet, elkezdte festeni a képet.

- Lexikai implicitáció

Lexikai implicitáció minden olyan transzformációs művelet, amelynek eredményeképpen a forrásnyelvi szövegben szereplő explicit információ (lexikai elemmel kifejezett információ) a célnyelvi szövegben implicit információ (lexikai elemmel nem kifejezett, de konceptuálisan implikált vagy grammatikai elemmel kódolt) információ lesz. [vö. Klaudy (2004): *implicitáció*]

- (2) ANGOL FNYSZ: The meeting with Peter went well.
 (2a) SPANYOL CNYSZ: El encuentro [...] salió bien.
 (2b) MAGYAR CNYSZ: A megbeszélés [...] jól sikerült.

- Lexikai addíció

Lexikai addíció minden olyan transzformációs művelet, amelynek révén a célnyelvi szövegben olyan információ fejeződik ki (lexikai elemmel kifejezett információként), amely a forrásnyelvi szövegben nem szerepel (sem lexikai elemmel kifejezett módon, sem konceptuálisan implikált módon). [vö. Klaudy (1999): *jelentések betoldása*]

- (3) ANGOL FNYSZ: He lived in that small town.
 (3a) SPANYOL CNYSZ: Él vivió y murió en esa pequeña ciudad.
 (3b) MAGYAR CNYSZ: Abban a kisvárosban élt és halt is meg.

- Lexikai omiszió

Lexikai omiszió minden olyan transzformációs művelet, amelynek révén a célnyelvi szöveg mentessé válik valamely információtól (lexikai elemmel kifejezett információtól), amely a forrásnyelvi szövegben lexikai elemmel kifejezett módon szerepel. [vö. Klaudy (1999): *jelentések kihagyása*]

- (4) ANGOL FNYSZ: The lawyer didn't want or need that money.
 (4a) SPANYOL CNYSZ: El abogado no quería [...] aquel dinero.
 (4b) MAGYAR CNYSZ: Az ügyvéd nem akarta [...] azt a pénzt.

- Lexikai asszociáció

Lexikai asszociáció minden olyan transzformációs művelet, amelynek révén a forrásnyelvi szövegben szereplő információ helyett a célnyelvi szövegben olyan információ fejeződik ki, amely szemantikai relációk mentén (pl. szinonim, antonim, hiponim, hiperonim, meronim, holonim, troponim, mellérendeltségi viszonyban) asszociálódik a forrásnyelvi szövegben szereplő információval. [vö. pl. Klaudy (1999): *generalizálás*]

(5) ANGOL FNYSZ: She put her heart and soul into making that Black Forest gâteau.

(5a) SPANYOL CNYSZ: Hizo ese pastel con toda su alma y todo su corazón.

(5b) MAGYAR CNYSZ: Szívét-lelkét beleadta annak a tortának az elkészítésébe.

- Lexikai disszociáció

Lexikai disszociáció minden olyan transzformációs művelet, amelynek révén a forrásnyelvi szövegben szereplő információ helyett a célnyelvi szövegben olyan információ fejeződik ki, amely nem áll szemantikai relációban a forrásnyelvi szövegben szereplő információval. [vö. pl. Klaudy (1999): *teljes átalakítás*]

(6) ANGOL FNYSZ: The Whole Nine Yards [filmcím]

(6a) SPANYOL CNYSZ: Falsas Apariencias

(6b) MAGYAR CNYSZ: Bérgyilkos a szomszédom

- Lexikai moduláció

Lexikai moduláció minden olyan transzformációs művelet, amelynek révén a forrásnyelvi szövegben szereplő információ mentális reprezentációjában érvényesülő perspektíva helyett a célnyelvi szövegben szereplő információ mentális reprezentációjában egy eltérő perspektíva érvényesül a célnyelvi lexikai elemmel való kifejeződés eredményeképpen. [vö. Vinay és Darbelnet (1958/1995): *modulation*]

(7) ANGOL FNYSZ: Joe placed the letter under the vase.

(7a) SPANYOL CNYSZ: Joe colocó el jarrón en la carta.

(7b) MAGYAR CNYSZ: Joe ráhelyezte a vázát a levélre.

- Lexikai kompenzáció

Lexikai kompenzáció minden olyan transzformációs művelet, amelynek révén olyan információ fejeződik ki (illetve olyan nyelvi, funkcionális és/vagy formai szempont érvényesül) a célnyelvi szöveg egy adott pontján, amelynek kifejeződése (illetve érvényesítése) nem történt meg a szöveg azon pontján, amely megfeleltethető a vonatkozó forrásnyelvi információ forrásnyelvi szövegben való pontjának. [vö. Klaudy (1999): *kompenzálás*]

- (8) ANGOL FNYSZ:
Tony broke a sweat slicing that slab of meat in two.
He had set to something that was too difficult for him to do.
- (8a) SPANYOL CNYSZ:
Tony encontró difícil cortar en dos esa porción de carne.
Mordió más de lo que podía masticar.
- (8b) MAGYAR CNYSZ:
Tony nehézne találta ketté vágni azt a szelet húst.
Túl nagy húsba vágta a fejszét.

- Lexikai normalizáció

Lexikai normalizáció minden olyan transzformációs művelet, amelynek eredményeképpen a forrásnyelvi szövegben szereplő hibás (a vonatkozó szabályoknak/normáknak nem megfelelő) lexikai elemnek megfeleltethető célnyelvi lexikai elem helyett egy helyes (a vonatkozó szabályoknak/normáknak megfelelő) lexikai elemmel valósul meg az információ kifejeződése (illetve a nyelvi, funkcionális és/vagy formai szempontok érvényesítése) a célnyelvi szövegben. [vö. Laviosa-Braithwaite (1998): *normalization*]

- (9) ANGOL FNYSZ: The client shall supply said goods by no later than the deadline agreed upon.
- (9a) SPANYOL CNYSZ: El proveedor deberá suministrar dichos bienes como muy tarde en la fecha límite acordada.
- (9b) MAGYAR CNYSZ: A szállító köteles a meghatározott határidőre szállítani a nevezett termékeket.

3) Interlingvális grammatikai transzformáció

Az interlingvális grammatikai transzformáció olyan transzferálási művelet, amelyben a forrásnyelvi feldolgozáson alapuló célnyelvi verbalizálás a forrásnyelv és a célnyelv grammatikai rendszerének elemei közötti rendszerintű megfelelésektől való eltérés révén történik. (Az interlingvális grammatikai transzformáció automatikus módon és kontrollált módon egyaránt megvalósulhat.)

- Grammatikai explicitáció

Grammatikai explicitáció minden olyan transzformációs művelet, amelynek eredményeképpen a forrásnyelvi szövegben szereplő implicit információ (konceptuálisan implikált, de grammatikai morfémmával, szóval vagy szerkezettel nem kifejezett információ) a célnyelvi szövegben explicit információ (grammatikai morfémmával, szóval vagy szerkezettel kifejezett információ) lesz. [vö. Blum-Kulka (1986): *explicitációs hipotézis*]

- (10) ANGOL FNYSZ: Paul wasn't allowed to go.
- (10a) SPANYOL CNYSZ: A Paul no fue permitido ir allí.
- (10b) MAGYAR CNYSZ: Paulnak nem volt szabad elmennie oda.

- Grammatikai implicitáció

Grammatikai implicitáció minden olyan transzformációs művelet, amelynek eredményeképpen a forrásnyelvi szövegben szereplő explicit információ (grammatikai morfémmal, szóval vagy szerkezettel nem kifejezett információ) a célnyelvi szövegben implicit információ (grammatikai morfémmal, szóval vagy szerkezettel nem kifejezett, de konceptuálisan implikált) információ lesz. [vö. Klaudy (2004): *implicitáció*]

- (11) ANGOL FNYSZ: Don't touch that!
 (11a) SPANYOL CNYSZ: ¡No tocar [...]!
 (11b) MAGYAR CNYSZ: Ne nyúlj hozzá [...]!

- Grammatikai addíció

Grammatikai addíció minden olyan transzformációs művelet, amelynek révén a célnyelvi szövegben olyan információ fejeződik ki (grammatikai morfémmal, szóval vagy szerkezettel), amely a forrásnyelvi szövegben nem szerepel (sem grammatikai morfémmal, szóval vagy szerkezettel kifejezett módon, sem konceptuálisan implikált módon). [vö. Klaudy (1999): *grammatikai betoldás*]

- (12) ANGOL FNYSZ: Barney was determined to do it, eventually failing to act.
 (12a) SPANYOL CNYSZ: Barney estaba determinado a hacerlo, pero al final no logró actuar.
 (12b) MAGYAR CNYSZ: Barney eltökélt volt, hogy megteszi, de végül nem sikerült cselekednie.

- Grammatikai omisszió

Grammatikai omisszió minden olyan transzformációs művelet, amelynek révén a célnyelvi szöveg mentessé válik valamely információtól, amely a forrásnyelvi szövegben grammatikai morfémmal, szóval vagy szerkezettel kifejezett módon szerepel. [vö. Klaudy (1999): *grammatikai kihagyás*]

- (13) ANGOL FNYSZ: Peter threw in the towel because he realized he didn't stand a chance.
 (13a) SPANYOL CNYSZ: Peter tiró la toalla [...] reconociendo que no tenía posibilidad alguna.
 (13b) MAGYAR CNYSZ: Péter bedobta a törölközőt, belátván, hogy semmi esélye sem volt.

- Grammatikai moduláció

Grammatikai moduláció minden olyan transzformációs művelet, amelynek révén a forrásnyelvi szövegben szereplő információ mentális reprezentációjában érvényesülő mentális perspektíva helyett a célnyelvi szövegben szereplő információ mentális reprezentációjában egy eltérő mentális

perspektíva érvényesül a célnyelvi grammatikai morfémaival, szóval vagy szerkezettel való kifejeződés eredményeképpen. [vö. Vinay és Darbelnet (1958/1995): *modulation*]

- (14) ANGOL FNYSZ: The hiker was even more enchanted by the woods as he looked back from the top of the hill.
 (14a) SPANYOL CNYSZ: El bosque le parecía aún más encantador al senderista cuando miró hacia atrás desde la cima de la colina.
 (14b) MAGYAR CNYSZ: Az erdő még elbűvölőbbnek tűnt a túrázó számára, ahogy a domb tetejéről visszapillantott.

- Grammatikai transzpozíció

Grammatikai transzpozíció minden olyan transzformációs művelet, amelynek révén a forrásnyelvi szövegben szereplő információt kifejező forrásnyelvi grammatikai elem grammatikai jegyeitől (szófaji, mondatrészbeli, esetbeli, igeidőbeli, igemódbeli, igenembeli, igeszemléletbeli, számbeli, személybeli stb. jellemzőitől) eltérő grammatikai jegyekkel bíró célnyelvi grammatikai elemmel valósul meg a vonatkozó információ kifejeződése a célnyelvi szövegben. [vö. Vinay és Darbelnet (1958/1995): *transposition*]

- (15) ANGOL FNYSZ: The open door was inviting.
 (15a) SPANYOL CNYSZ: La puerta que estaba abierta era acogedora.
 (15b) MAGYAR CNYSZ: Az ajtó, amelyik nyitva állt, hívogató volt.

- Grammatikai redisztribúció

Grammatikai redisztribúció minden olyan transzformációs művelet, amelynek révén a forrásnyelvi egységet alkotó szavak vagy szerkezetek sorrendjétől eltérő sorrendben valósul meg a vonatkozó célnyelvi szavak és szerkezetek összekapcsolódása a célnyelvi szövegben. [vö. Klaudy (1999): *grammatikai áthelyezések*]

- (16) ANGOL FNYSZ: He called John immediately after he had seen the results.
 (16a) SPANYOL CNYSZ: Después de que había visto los resultados, llamó a John inmediatamente.
 (16b) MAGYAR CNYSZ: Miután látta az eredményeket, azonnal felhívta Johnt.

- Grammatikai integráció

Grammatikai integráció minden olyan transzformációs művelet, amelynek révén a célnyelvi szövegben egyetlen szerkezeti egységbe (morfémába, szóba, szó szerkezetbe, tagmondatba, mondatba) szerveződnek olyan szerkezeti egységek, amelyek a forrásnyelvi szövegben különálló egységeket alkotnak. [vö. Klaudy (1999): *grammatikai összevonás*]

- (17) ANGOL FNYSZ: Bob decided to pay up. He realized that he had no choice.
- (17a) SPANYOL CNYSZ: Bob decidió saldar la deuda dándose cuenta de que no tenía otra posibilidad.
- (17b) MAGYAR CNYSZ: Bob elhatározta, hogy fizet, felismervén, hogy nincs más választása.

- Grammatikai szeparáció

Grammatikai szeparáció minden olyan transzformációs művelet, amelynek révén a célnyelvi szövegben több különálló szerkezeti egységre (morfémára, szóra, szószerkezetre, tagmondatra, mondatra) bomlik egy olyan szerkezeti egység, amely a forrásnyelvi szövegben egyetlen egységet képez. [vö. Klauudy (1999): *grammatikai felbontás*]

- (18) ANGOL FNYSZ: He ordered two, which was a big mistake.
- (18a) SPANYOL CNYSZ: Pidió dos. Eso fue un gran error.
- (18b) MAGYAR CNYSZ: Kettőt rendelt. Ez nagy hiba volt.

- Grammatikai normalizáció

Grammatikai normalizáció minden olyan transzformációs művelet, amelynek eredményeképpen a forrásnyelvi szövegben szereplő hibás (a vonatkozó szabályoknak/normáknak nem megfelelő) grammatikai morfémanak, szónak vagy szerkezetnek megfeleltethető célnyelvi grammatikai morféma, szó vagy szerkezet helyett egy helyes (a vonatkozó szabályoknak/normáknak megfelelő) grammatikai morféma, szó vagy szerkezet révén valósul meg az információ kifejeződése (illetve a nyelvi vagy funkcionális szempontok érvényesítése) a célnyelvi szövegben. [vö. Laviosa-Braithwaite (1998): *normalization*]

- (19) ANGOL FNYSZ: When she met with John and Jack, she told him what they should do.
- (19a) SPANYOL CNYSZ: Cuando se encontró con John y Jack, les dijo qué tenían que hacer.
- (19b) MAGYAR CNYSZ: Amikor találkozott Johnnal és Jackkel, elmondta nekik, hogy mit kellene tenniük.

4.4. Fordítási eljárások

A *fordítási eljárás* receptív, produktív és/vagy transzferálási fordítási műveletekből (azaz a fordítási folyamat keretében zajló receptív és/vagy produktív nyelvi folyamatokon alapuló nyelvi műveletekből) álló olyan műveletsorozat, amely a szövegproduktálás átfogó céljának alárendelt valamely specifikus cél megvalósítására szolgál a két nyelv használatával járó fordítás folyamatában (a vonatkozó műveletek végrehajtását és/vagy összehangolását elősegítő kognitív segéd-folyamatokat is potenciálisan magában foglalva).

A fordítási folyamaton belüli specifikus célok megvalósítására szolgáló fordítási eljárások teljes rendszerét a 2. táblázat szemlélteti (vö. Superceanu 2004

procedure terminusa, továbbá a vonatkozó terminológiai kérdésekről lásd Klau-dy 2014). Az eljárásokról részletesebb áttekintést ad az alábbi számozott lista, amelyben az eljárások megnevezése kiegészül 1) az eljárások tömör meghatározásával; 2) az eljárások alapját képező fő fordítási művelet/műveletek (és kiegészítő fordítási művelet/műveletek) megnevezésével; valamint 3) az eljárások során potenciálisan érvényesülő kognitív segédfolyamat(ok) megnevezésével. Kiegészítő fordítási műveleteknek azok a fordítási műveletek minősülnek, amelyek az adott fordítási eljárás alapját képező fő fordítási művelet végrehajtását az eljárás során elősegítik. Kognitív segédfolyamatoknak pedig azok az alapvető kognitív folyamatok (pl. tudatosítási, választási, döntési folyamatok) tekinthetők, amelyek az adott eljárásban szerepet játszanak.

2. táblázat

A fordítási eljárások rendszere

FORDÍTÁSI ELJÁRÁSOK
<ul style="list-style-type: none"> • Fordítási szövegáttekintési eljárás • Fordítási szövegértési eljárás • Fordítási szöveges ismeretszerzési eljárás • Fordítási szövegelem-keresési eljárás • Fordítási szöveg reprodukciós eljárás • Fordítási szöveg-összehasonlítási eljárás • Fordítási szövegellenőrzési eljárás • Fordítási szöveg módosítási eljárás • Fordítási szövegkorrektúrázási eljárás

1) Fordítási szövegáttekintési eljárás

A fordítási szövegáttekintési eljárás a forrásnyelvi szöveg és/vagy a fordításhoz szükséges szöveges források tájékozódási céllal történő tartalmi, nyelvi, funkcionális és/vagy formai szempontú áttekintésére szolgáló – főként receptív – fordítási műveletek és az azokhoz kapcsolódó kiegészítő fordítási műveletek és kognitív segédfolyamatok sorozata.

Az eljárás alapját képező fő (és kiegészítő) fordítási művelet/műveletek:

Fordítási áttekintő olvasás

(fordítási facilitációs írás, fordítási kereső olvasás)

Kognitív segédfolyamat(ok):

Pl. szövegválasztás; a releváns áttekintési szempont és/vagy szempontok meghatározása

2) Fordítási szövegértési eljárás

A fordítási szövegértési eljárás a forrásnyelvi szöveg és/vagy a fordításhoz szükséges szöveges források általános (azaz nem közvetlenül a célnyelvi produkciót megalapozó) megértésére szolgáló – főként receptív – fordítási műveletek és az azokhoz kapcsolódó kiegészítő fordítási műveletek és kognitív segédfolyamatok sorozata.

<i>Az eljárás alapját képező fő (és kiegészítő) fordítási művelet/műveletek:</i>	Fordítási szövegértő olvasás (fordítási ismeretszerző olvasás)
Kognitív segédfolyamat(ok):	Pl. szövegválasztás; szövegrészek kiválasztása

3) Fordítási szöveges ismeretszerzési eljárás

A fordítási szöveges ismeretszerzési eljárás a fordításhoz szükséges szöveges források (szakszövegek, szótárak, terminológiai adatbázisok, korpuszok stb.) felkutatására és az egyes forrásokban szereplő releváns tárgyi információkból vagy nyelvi információkból nyerhető ismeretek megszerzésére szolgáló – főként receptív – fordítási műveletek és az azokhoz kapcsolódó kiegészítő fordítási műveletek és kognitív segédfolyamatok sorozata.

<i>Az eljárás alapját képező fő (és kiegészítő) fordítási művelet/műveletek:</i>	Fordítási ismeretszerzési olvasás (fordítási facilitációs írás, fordítási kereső olvasás, fordítási áttekintő olvasás, fordítási szövegértő olvasás)
--	---

Kognitív segédfolyamat(ok):	Pl. szöveges források kiválasztása; ismeretszerzés tárgyának meghatározása; szövegrészek kiválasztása
-----------------------------	---

4) Fordítási szövegelem-keresési eljárás

A fordítási szövegelem-keresési eljárás a forrásnyelvi szövegben, a célnyelvi szövegben és/vagy a fordításhoz szükséges szöveges forrásokban foglalt konkrét információk (tárgyi vagy nyelvi információk) megtalálására szolgáló – főként receptív – fordítási műveletek és az azokhoz kapcsolódó kiegészítő fordítási műveletek és kognitív segédfolyamatok sorozata.

<i>Az eljárás alapját képező fő (és kiegészítő) fordítási művelet/műveletek:</i>	Fordítási kereső olvasás (fordítási facilitációs írás)
--	---

Kognitív segédfolyamat(ok):	Pl. szövegválasztás; a megtalálendő információ fogalmi és/vagy nyelvi tudatosítása
-----------------------------	--

5) Fordítási szöveg reprodukciós eljárás

A fordítási szöveg reprodukciós eljárás a közvetlenül a forrásnyelvi szöveg célnyelvi reprodukálására szolgáló – főként receptív és transzferálási – fordítási műveletek és az azokhoz kapcsolódó kiegészítő fordítási műveletek és kognitív segédfolyamatok sorozata.

Az eljárás alapját képező fő (és kiegészítő) fordítási művelet/műveletek:	1) Fordítási szövegalkotási célú olvasás + 2) Transzferálási fordítási műveletek
	(fordítási facilitációs írás, fordítási ismeretszerző olvasás, fordítási kereső olvasás, fordítási áttekinthető olvasás, fordítási szövegértő olvasás, fordítási ellenőrző olvasás, fordítási összehasonlító olvasás, fordítási korrektúraolvasás, fordítási modifikációs írás)
Kognitív segédfolyamat(ok):	Pl. szöveges források kiválasztása; az elemzés szempontjából lényeges nyelvi szintek tudatosítása; az alkalmazandó transzferálási műveletek tudatosítása; ellenőrzési szempontok meghatározása

6) Fordítási szöveg-összehasonlítási eljárás

A fordítási szöveg-összehasonlítási eljárás a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg tartalmi, nyelvi, funkcionális és/vagy formai szempontból történő összehasonlítására és/vagy egyéb szövegek (pl. célnyelvi szövegváltozatok) összehasonlítására szolgáló – főként receptív – fordítási műveletek és az azokhoz kapcsolódó kiegészítő fordítási műveletek és kognitív segédfolyamatok sorozata.

<i>Az eljárás alapját képező fő (és kiegészítő) fordítási művelet/műveletek:</i>	Fordítási összehasonlító olvasás
	(fordítási facilitációs írás, fordítási ismeretszerző olvasás, fordítási kereső olvasás, fordítási áttekinthető olvasás, fordítási szövegértő olvasás, fordítási ellenőrző olvasás, fordítási korrektúraolvasás, fordítási modifikációs írás)

Kognitív segédfolyamat(ok):	Pl. összehasonlítandó szövegek és szegmensek kiválasztása; összehasonlítási szempont/szempontok meghatározása
-----------------------------	---

7) Fordítási szövegellenőrzési eljárás

A fordítási szövegellenőrzési eljárás a célnyelvi szöveg tartalmi, nyelvi, funkcionális és/vagy formai ellenőrzésére szolgáló – főként receptív – fordítási műveletek és az azokhoz kapcsolódó kiegészítő fordítási műveletek és kognitív segédfolyamatok sorozata.

Az eljárás alapját képező fő (és kiegészítő) fordítási művelet/műveletek:

Fordítási ellenőrző olvasás

(fordítási facilitációs írás, fordítási ismeretszerző olvasás, fordítási kereső olvasás, fordítási áttekinthető olvasás, fordítási szövegértő olvasás, fordítási szövegalkotási célú olvasás, fordítási összehasonlító olvasás, fordítási korrektúraolvasás, fordítási modifikációs írás)

Kognitív segédfolyamat(ok):

Pl. ellenőrzési szempont és/vagy szempontok meghatározása

8) Fordítási szövegmodosítási eljárás

A fordítási szövegmodosítási eljárás a célnyelvi szöveg tartalmi, nyelvi, funkcionális és/vagy formai szempontú módosítására szolgáló – főként produktív – fordítási műveletek és az azokhoz kapcsolódó kiegészítő fordítási műveletek és kognitív segédfolyamatok sorozata.

Az eljárás alapját képező fő (és kiegészítő) fordítási művelet/műveletek:

Fordítási modifikációs írás

(fordítási facilitációs írás, fordítási ismeretszerző olvasás, fordítási kereső olvasás, fordítási áttekinthető olvasás, fordítási szövegértő olvasás, fordítási szövegalkotási célú olvasás, fordítási ellenőrző olvasás, fordítási összehasonlító olvasás, fordítási korrektúraolvasás)

Kognitív segédfolyamat(ok):

Pl. módosítási szempont és/vagy szempontok meghatározása; szöveges források kiválasztása

9) Fordítási szövegkorrektúrázási eljárás

A fordítási szövegkorrektúrázási eljárás a célnyelvi szöveg ortográfiai és tipográfiai ellenőrzésére irányuló – főként receptív – fordítási műveletek és az azokhoz kapcsolódó kiegészítő fordítási műveletek és kognitív segédfolyamatok sorozata.

Az eljárás alapját képező fő (és kiegészítő) fordítási művelet/műveletek:

Fordítási korrektúraolvasás

(fordítási facilitációs írás, fordítási kereső olvasás, fordítási ismeretszerző olvasás)

Kognitív segédfolyamat(ok):

Pl. szöveges források kiválasztása; korrektúraolvasási technika/technikák tudatosítása

5. Konklúzió

A tanulmányban felvázolt hierarchikus taxonómiában mindazon fordítási műveletek és fordítási eljárások konceptualizálódnak (illetve konceptualizálhatóak), amelyek a forrásnyelvi szöveg első betűjének fordító általi feldolgozásával kezdődő és a célnyelvi szöveg utolsó írásjelének fordító általi feldolgozásáig terjedő komplex fordítási folyamat során potenciálisan megnyilvánulhatnak. A taxonómia tehát nem korlátozódik a munkamemóriában megvalósuló szó-, tagmondat- vagy mondatszintű átvitel/transzfer különféle megnyilvánulási formáinak osztályozására. Ennek az átfogó megközelítésnek az alapját pedig az a meggyőződés képezi, hogy a fordítás komplex folyamatában a szövegfeldolgozási és a szövegalkotási mechanizmusok épp olyan jelentősek, mint azok az átviteli mechanizmusok, amelyekre a fordítóképzésben és a fordításkutatásban fokozott figyelem irányul (Magyarországon elsősorban Klauzy Kinga meghatározó munkássága nyomán).

Tekintettel arra, hogy az intézményi fordítóképzés keretei között a kompetenciafejlesztés a fordítási tevékenység gyakoroltatása (a procedurális tudás fejlesztése) mellett ideális esetben a releváns elméleti ismeretek átadására (a deklaratív tudás fejlesztésére) is kiterjed, elengedhetetlen, hogy a fordítási tevékenységre való elméleti reflexiónak minden olyan jelenség tárgyát képezze, amely a fordítás folyamata szempontjából fontos. Ha pedig figyelembe vesszük, hogy a fordítás folyamatában kétségkívül a nyelvi folyamatok a legfontosabbak, akkor kijelenthető, hogy a nyelvi közvetítésben szerepet játszó nyelvi folyamatokkal kapcsolatos deklaratív tudás (mint egyfajta metanyelvi tudás) különösen relevánsnak tekinthető. Ennek a metanyelvi tudásnak a fejlesztéséhez járulhat hozzá a tanulmányban felvázolt fogalmi keret, amely lehetőséget kínál a fordítási folyamatban megnyilvánuló különböző szintű mentális folyamatok és az azok közötti összefüggések és kölcsönhatások konceptualizálására egyaránt.

Habár a vonatkozó összefüggések és kölcsönhatások részletezése meghaladja a tanulmány kereteit, a fordítás folyamatának művelet- és eljárásalapú értelmezése (azaz az egyes műveletek és eljárások egymással összefüggő meghatározása, valamint a műveletek eljárásokba ágyazottságának hangsúlyozása) talán önmagában is elegendő a vonatkozó jelenségek tudatosításának elősegítéséhez. Ezeknek a jelenségeknek a fókuszba kerülése pedig egyúttal felhívhatja a figyelmet arra, hogy a fordítóképzés mellett a fordításkutatásban is szükség lehet azoknak a transzferálási műveletekre korlátozódó fogalmi kereteknek a kitágítására, amelyeket például Pym (2016) taxonómiája kínál az általa nemes egyszerűséggel csak a *fordítási megoldások* (*translation solutions*) terminussal illetett jelenségek kategorizálására.

Irodalom

- Alves, F. 2005. Bridging the Gap between Declarative and Procedural Knowledge in the Training of Translators: Meta-reflection under scrutiny. *Meta* Vol. 50. No. 4. 1–25.
- Angelone, E., Shreve, G. M. 2011. Uncertainty Management, Metacognitive Bundling in Problem-solving and Translation Quality. In: O'Brien, Sh. (ed.) *Cognitive Exploration of Translation*. New York: Continuum. 108–130.
- Angelone, E. 2010. Uncertainty, Uncertainty Management, and Metacognitive Problem Solving in the Translation Task. In: Shreve, G. M., Angelone, E. (eds) *Translation and Cognition*. Amsterdam: John Benjamins. 17–40.
- Bell, R. T. 1991. *Translation and Translating. Theory and Practice*. London: Longman.
- Bergen, D. 2009. The Role of Metacognition and Cognitive Conflict in the Development of Translation Competence. *Across Languages and Cultures* Vol. 10. No. 2. 231–250.
- Blum-Kulka, S. 1986. Shifts of Cohesion and Coherence in Translation. In: House, J., Blum-Kulka, S. (eds) *Interlingual and Intercultural Communication: Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. 17–35.
- Campbell, S., Wakim, B. 2007. Methodological Questions about Translation Research: A Model to Underpin Research into the Mental Processes of Translation. *Target* Vol. 19. No. 1. 1–19.
- Chesterman, A. 2005. Problems with strategies. In: Károlyi K., Fóris Á. (eds) *New Trends in Translation Studies*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 18–28.
- Czigler I. 2007. Figyelem: információfeldolgozás, teljesítmény. In: Csépe V., Győri M., Ragó A. (szerk.) *Általános Pszichológia 1. Nyelv, tudat, gondolkodás*. Budapest: Osiris. 511–552.
- Dudits A. 2005. Korlátozott betűhiba-észlelési képesség és a fordítói korrektúraolvasás szerepe a fordításban. *Fordítástudomány* 7. évf. 2. sz. 67–79.
- Dudits A. 2006. A fordítói olvasást meghatározó részkompetenciák és értékelésük a fordítóképzésben. *Szaknyelv és szakfordítás 2005–2006*. 118–136.
- Dudits A. 2007. A fordítói elemző olvasás elméleti és gyakorlati kérdései. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 7. évf. 1–2. sz. 151–165.
- Dudits A. 2011. *A fordítói olvasás kognitív és gyakorlati mechanizmusai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Dudits A. 2017. Kogníció és metakogníció a fordításban és a fordítóképzésben. In: Kőbor M., Csikai Zs. (szerk.) *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez. A kompetenciafejlesztés új fókuszai*. Pécs: Kontraszt Kiadó. 52–72.
- Echeverri, Á. 2015. Translator Education and Metacognition: Towards Student-centered Approaches to Translator Education. In: Cui, Y., Zhao, W. (eds) *Handbook of Research on Teaching Methods in Language, Translation and Interpretation*. Hershey: Information Science Reference. 297–323.
- Englund Dimitrova, B. 2005. *Expertise and Explicitation in the Translation Process*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Fernández, F., Zabalbeascoa, P. 2012. Developing Trainee Translators' Strategic Sub-competence through Metacognitive Questionnaires. *Meta* Vol. 57. No. 3. 740–762.
- Göpferich, S., Jääskeläinen, R. 2009. Process Research into the Development of Translation Competence: Where are We, and Where Do We Need to Go? *Across Languages and Cultures* Vol. 10. No. 2. 169–191.

- Göpferich, S., Jakobsen, A. L., Mees, I. M. (eds) 2008. *Looking at Eyes. Eye-tracking Studies of Reading and Translation Processing*. Copenhagen: Samfundslitteratur.
- House, J. 2011. Translation and Bilingual Cognition. In: Cook, V., Basseti, B. (eds) *Language and Bilingual Cognition*. New York: Psychology Press. 519–528.
- Jääskeläinen, R., Tirkkonen-Condit, S. 1991. Automated Processes in Professional vs. Non-professional Translation: A Think-aloud Protocol Study. In: Tirkkonen-Condit, S. (ed.) *Empirical Research in Translation and Intercultural Studies*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. 89–109.
- Jakobsen, A. L. 1999. Logging Target Text Production with Translog. In: Hansen, G. (ed.) *Probing the Process in Translation: Methods and Results. Copenhagen Studies in Language 24*. Frederiksberg: Samfundslitteratur. 9–20.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 2003. *Languages in Translation. Lectures on the Theory, Teaching and Practice of Translation*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 2004. Az implicitációról. In: Navracsics J, Tóth Sz. (szerk.) *Nyelvészet és interdiszciplinaritás. Köszöntőkönyv Lengyel Zsolt 60. születésnapjára*. Szeged: Generália. 70–75.
- Klaudy K. 2014. A fordítástudomány neve, természete és terminológiája. In: Navracsics J. (szerk.) *Transzdiszciplináris üdvözlések Lengyel Zsolt számára*. Budapest–Veszprém: Gondolat Kiadó – Pannon Egyetem MFTK. 9–19.
- Laviosa-Braithwaite, S. 1998. Universals of Translation. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 288–291.
- Macizo, P., Bajo, M. T. 2004. When Translation Makes the Difference: Sentence Processing in Reading and Translation. *Psicológica* 25. 181–205.
- Macizo, P., Bajo, M. T. 2006. Reading for Repetition and Reading for Translation: Do They Involve the Same Process? *Cognition* 99. 1–34.
- Macizo, P., Bajo, M. T. 2009. Schema Activation in Translation and Reading: A Paradoxical Effect. *Psicológica* 30. 59–89.
- Malmkjær, K. 2000. Multidisciplinarity in Process Research. In: Tirkkonen-Condit, S., Jääskeläinen, R. (eds) *Tapping and Mapping the Processes of Translation and Interpreting*. Amsterdam: John Benjamins. 163–170.
- Mossop, B. 2001. *Revising and Editing for Translators*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Neisser, U. 1976. *Cognition and Reality*. San Francisco, CA: Freeman.
- Németh D. 2006. *A nyelvi folyamatok és az emlékezeti rendszerek kapcsolata*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- PACTE Group. 2000. Acquiring Translation Competence: Hypotheses and Methodological Problems in a Research Project. In: Beeby, A., Ensinger, D., Presas, M. (eds) *Investigating Translation*. John Benjamins: Amsterdam. 99–106.
- PACTE Group. 2003. Building a Translation Competence Model. In: Alves, F. (ed.) *Triangulating Translation: Perspectives in Process Oriented Research*. John Benjamins: Amsterdam. 43–66.
- PACTE Group. 2008. First Results of a Translation Competence Experiment. Knowledge of Translation and Efficacy of the Translation Process. In: Kearns, J. (ed.) *Translator and Interpreter Training. Issues, Methods and Debates*. Continuum: London. 104–126.
- PACTE Group. 2014. First Results of PACTE Group's Experimental Research on Translation Competence Acquisition: The Acquisition of Declarative Knowledge of Translation. In: Muñoz Martín, R. (ed.) *Minding Translation. Con la Traducción en Mente, Special Issue of MonTI. Monografías de Traducción e Interpretación* 1. 85–115.

- Pym, A. 2016. *Translation Solutions for Many Languages. Histories of a Flawed Dream*. London: Bloomsbury Academic.
- Seleskovitch, D. 1978. Language and Cognition. In: Gerver, D., Sinaiko, W. (eds) *Language, Interpretation and Communication*. New York: Plenum Press. 333–341.
- Shreve, G. M., Angelone, E. (eds) 2010. *Translation and Cognition*. Amsterdam: John Benjamins.
- Shreve, G. M., Schäffner, Ch., Danks, J. H., Griffin, J. 1993. Is There a Special Kind of “Reading” for Translation? An Empirical Investigation of Reading in the Translation Process. *Target* Vol. 5. No. 1. 501–518.
- Superceanu, R. 2004. Translation Procedures: A Didactic Perspective. *Perspectives: Studies in Translatology* Vol. 12. No. 3. 194–207.
- Tirkkonen-Condit, S. 2005. The Monitor Model Revisited: Evidence from Process Research. *Meta* 50/2. 405–414.
- Turi Zs., Németh D., Hoffmann I. 2014. Nyelv és emlékezet. In: Pléh Cs., Lukács Á. (szerk.) *Pszicholingvisztika*. Budapest: Akadémia Kiadó. 743–776.
- Vinay, J-P., Darbelnet, J. 1958/1995. *Comparative Stylistics of French and English. A Methodology for Translation*. Amsterdam: Benjamins.
- Warren, P. 2013. *Introducing Psycholinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Washbourne, K. 2012. Active, Strategic Reading for Translation Trainees: Foundations for Transactional Methods. *Translation & Interpreting* Vol. 4. No. 1. 38–55.